

ÖZBEKİSTAN'DA ÇAĞDAŞ ARŞİVLER OLUŞTURULMASININ TARİHİ

HISTORY OF CREATING OF CONTEMPORARY ARCHIVES IN UZBEKISTAN

*Akmal YAKUBOV, Semerkant Devlet
Universitesi, Özbekistan.*

Özet

Arşiv aslında bir milletin hafızasıdır. Arşivi olmayan veya kafi derecede zengin arşivleri olmayan devletler veya toplumlar da hafızasız kimselere benzerler. Özbekistanın tarihi binlerce yıllara uzanmış ise de ülkede gerçek anlamdaki arşivler ancak bağımsızlık döneminde oluşturulmuştur ve günümüzde bu arşivler toplumun milli tarih bilincinin oluşturulması ve tarih araştırmalarında verimli bir şekilde kullanılmaktadır. Makalede bağımsızlık döneminde Özbekistanda çağdaş arşivlerin oluşturulmasının aşamaları ve arşivlerin durumu hakkında bilgiler beyan edilmiştir.

Kilit sözcük ve ibareler

Arşiv, Özbekistan, Özbekistan Merkez Arşivi, Hive Hanlığı arşivi, Buhara Hanlığı arşivi, tarih araştırmaları

Abstract

The archive is actually a memory of a nation. States or societies that are not archives or archives at large seem to be memory less. Although the history of Uzbekistan dates back to thousands of years, contemporary archives in this country established during the period of independence and today these archives are used efficiently in processes of formation of national history consciousness and in historical researches. In this article studied processes of the creation of contemporary archives in Uzbekistan during independence period and discuss about state of the archives.

Key words and phrases

Archive, Uzbekistan, Uzbekistan Central Archive, Hive Khanate archive, Bukhara Khanate archive, historical researches

Türk bilgin Tayyib Gökbilgin'in arşivlerin toplumda milli tarih bilincinin oluşturulması ve tarih araştırmalarındaki yeri hususundaki bu cümleleri bağımsızlık döneminde Özbekistanda arşivler dizininin oluşturulması ve geliştirilmesi süreci hakkında söylenmiş gibidir: "Tarih ilmi ve arşiv arasındaki bağ çözülmeyen bir mahiyettedir. Arşiv, tarih yazma işinin gıda aldığı ebedî bir membadır. Bunun için de vazifesi bu membaı, tarih yazılması işinde açık, emin ve müsait bir halde bulundurmasıdır. Bu vazifenin görülebilmesi tabiatile birçok problemleri ortaya atıyor ki bilhassa zamanımızda bu, mütemadiyen artmaktadır. Bu problemlerin halli ilmî metot seviyesine yükseldiği vakit ilmin yeni bir şubesi doğmuş oluyor: Arşiv ilmi.." ¹.

¹ Gökbilgin, Tayyib, Arşiv Meseleleri, TC Maarif Vekilliği, İstanbul, 1939, s. 65.

Gerçekten arşiv aslında bir milletin hafızasıdır. Nasıl ki şu veya bu biçimde hafızasını yitiren kimsenin hayatı anlamsızlaşır, böyle bir insan desteksiz ve köksüz hisseder kendisini, arşivi olmayan veya kafi derecede zengin olmayan devletler veya toplumlar da hafızasız kimselere benzerler. Geleceklerine yol gösterecek, kılavuzluk edecek bilgidен yoksun kalırlar. Bu sebeple, arşivlerin milletler için taşıdığı ehemmiyet çok büyüktür.

Özbekistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra ülkenin gerçek tarihinin öğrenmeye yönelik ilgi ölçülemez biçimde büyümüştür, bu ise toplumun milli tarih bilincinin oluştuğu ve halkın milli değerlerine geri dönüyor olduğunun açık bir kanıtıdır. Gerçek tarih araştırmaları ve öğrenimi ise arşivler ve onlardaki pahası biçilmez belgellersiz gerçekleşmeyeceği bellidir. Bunu derinden anlayan Cumhuriyet yönetimi tarafından geçmişte oluşmuş arşivleme sisteminin daha da geliştirilmesi ve onların çağdaş yöntem ve tekniklerle çalışan arşivlere dönüştürülmesi hususunda gerekli kararlar alınmıştır. Türkistandaki Hanlıklar, Çarlık Rusyası ve eski Sovyetler Birliği döneminden kalma devlet arşivleri, kurum arşivleri ve özel arşivleri içeren arşiv sistemi yeniden yapılandırılmıştır.

Ayrıca eski Sovyetler Birliği Komünist Partisine (SBKP) bağlı Özbekistan Komünist Partisinin merkez arşivi ve eyalet parti komiteleri arşivleri bazında Cumhurbaşkanı idaresi arşivi ve onun illerdeki şubeleri oluşturuldu. Bunun dışında arşivlerin yeniden yapılandırılması, onların fonlarındaki belgelerin araştırmacılar ve başka geniş kitlelere açılması, arşivlerin çalışma prensipleri, hizmetleri alanlarında derin niteliksel değişiklikler meydana geldi. Bu konudaki nitelikli değişimler her şeyden önce Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Meclisi tarafından 15 Nisan 1999 tarihinde kabul edilen "Arşivler hakkındaki Yasa" ile başladığını ve 7 Mayıs 2010 tarihinde yürürlüğe giren "Arşiv işi hakkındaki" Kanun ile daha da geliştirildiğini kaydetmeliyiz. Bu yasalarda devlet arşiv fonu, belgelerin mülkiyeti, belgeleri saklama prosedürü, devlet arşivlerini finanse etme, arşivlere verileri teslim etme ve depolanma prosedürü, arşivlerdeki fonlardan yararlanma prosedürleri gibi konulara açıklık ve çözüm getirmiştir. Yasa Özbekistanın modern arşivleme sisteminin oluşmasına ve ülkedeki arşivlerin faaliyetine yasal zemin hazırlamıştır¹. Bu yasaya göre Özbekistanın çağdaş arşiv

---

¹ Bknz: Arxivlar to'g'risida: O'zbekiston Respublikasining 1999 yil 15 aprel Qonuni // O'zbekistonning yangi qonunlari. 21-son. Toshkent, 1999; O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Arxiv ishi haqida. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2010 y., 24-25-son, 192-modda - http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=1645540&query (Ekim, 2016)

sistemi aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadış: Kurum arşivleri, Devlet arşivleri ve kişisel arşivler.

Kurum arşivleri. Özbekistan Cumhuriyeti devlet kurumları ve yönetim idareleri, yerel yönetimler ve kuruluşlar, örgüt ve işletmelerin huzurunda belgelerin geçici olarak depolanması, onlardan devlet ve toplum yönetimi, araştırma ve üretim amaçlarında yararlanmak için kurum arşivleri düzenlenmiştir. Yasada belirlendiği gibi, ihtiyaç olduğunda kurum arşivleri birleştirilerek kurumlararası arşivlerin oluşturulması gerekmektedir. Kurum veya kurumlararası arşivlerde belgeler geçici olarak saklanır.

Belli bir zaman diliminden sonra kurum arşivlerindeki belgeler devlet arşivlerine teslim edilecektir. Kurum arşivlerin faaliyeti ve onların fonlarının devlet arşivlerine aktarılması "Arşivler hakkındaki Yasa" ve Bakanlar Kurulu huzurundaki Genel Arşiv Dairesi tarafından onaylanan düzenlemeler temelinde gerçekleştirilecektir. Kurum arşivlerindeki belgeler yönetmelikte belirtilen süre iinde saklanır. Bu srenin ne kadar süreceği kurumun çalışma özelliklerine bağlıdır. Nitekim, şehirler, kasabalar kurum ve köylerdeki kurumların arşivlerindeki belgeler 5 yıl, bölge ve illerin kurum ve kuruluşların arşivlerindeki belgeler 10 yıl, Özbekistan Cumhuriyeti merkez yönetim kuruluşlarına ait belgeler kurum arşivlerinde 15 sene devamında muhafaza edilir. Dışışleri Bakanlığına ait belgeler 30 yıl, Nikah masası ve sivil kayıt idaresine ait belgeler kurum arşivlerinde 75 yıl saklanması öngörülmüştür. Mevcut yönetmenliklere göre kurum ve kuruluşların personel dairelerine ait belgeler kurum arşivlerinde 40 yıl boyunca muhafaza edilmelidir. Kurum arşivleri devlet arşivlerini yeni belge ve dokümanlar ile doldurmada esas kaynak durumundadır.

Devlet Arşivleri. Özbekistan Cumhuriyetinin şimdiki devlet arşivleri sistemi ülkenin siyasi-idari yapısı temelinde oluşturulmuştur. Cumhuriyet devlet arşiv sistemi aşağıdaki arşivlerden oluşmaktadış:

1. Karakalpakstan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, illerin bölgesel devlet arşivleri ve onların şbeleri, Taşkent şehrinin devlet arşivi.

2. Merkezi Devlet Arşivleri

şu anda, Karakalpakstan Cumhuriyeti merkezi devlet arşivi, Andican, Buhara, Cizzak, Kaşkaderya, Navoiy, Namangan, Semerkant, Sirderya, Surhanderya, Taşkent, Fergana, Harzem illerinin ve Taşkent şehrinin devlet

arşivleri faaliyetlerini sürdürmektedir. Bunlar çeşitli bölgelerde 55 tane şubeleri vardır.

İllerin devlet arşivlerinde genelde Ekim 1917 devriminden sonraki devirdeki yerel siyasi durum, bölgelerin ekonomik ve kültürel gelişimine ait belgele saklanmaktadır. Örneğin, Fergana il devlet arşivi fonlarında Fergana ili ve Fergana şehrinin tarihine ve bir zamanlar Fergana eyaletinin bir parçası durumunda bulunan Andican ve Namangan illerinin tarihine ait belgeler muhafaza edilmektedir. Filcümle, Sovyet dönemine ait Fergana bölgesi işçi, asker ve köylü vekilleri Sovyeti fonu¹. Bu fondaki belgeler Fergana vadisinde Sovyet iktidarının kurulması, işsizlik ve kıtlığa karşı mücadele, milli özgürlük hareketi dönemi, kadınların hürriyeti kampanyaları konularını kapsamaktadır. Fondaki belgeler, kronik filmler ve fotoğraflar vadideki Büyük Fergana Kanalı'nın, çok sayıdaki büyük küçük sanayi ve sulama tesislerinin inşası, eğitim ve kültür alanlarındaki gelişim hakkında ayrıntılı bilgi verecektir².

Merkezi devlet arşivleri sistemi aşağıdaki arşivleri içerir:

1. Özbekistan Cumhuriyeti (MDA) Merkez Devlet Arşivi;
2. Özbekistan Cumhuriyeti bilimsel, teknik ve tıbbi belgelerin merkezi devlet arşivi;
3. Özbekistan Cumhuriyeti sinema, audio ve fotoğrafı belgelerinin merkezi devlet arşivi;

Bunların yanı sıra ülkenin arşiv sisteminde Cumhurbaşkanı İdaresi arşivi ve onun bölgesel şubeleri de önemli bir rol oynar.

Ülke tarihine ışık tutan tarihsel belgelerin depolanması ve saklanmasında Özbekistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi'ne lider rolü oynar. Bu arşivde Türkistan ve Özbekistan tarihinin nadir belgeler biriktirilmiştir . Bu arşivdeki belgeler Orta Asya'da Rusya tarafından işgalından ta günümüze kadar geçen dönemi kapsamaktadır.

Türkistan bölgesinin askeri valisi ve ordu komutanı fonu.³ Türkistan Bölgesi merkezinin nüfus yöneticisi fonu ülkenin işgalinden sonraki ilk döneme (1865-

---

¹ Farg'ona viloyati davlat arxivi, 121-f.

² Farg'ona viloyati davlat arxivi > archive.uz/ru/organization/index?Organization_page=1706&Organization_sort=id (18.10.2016)

³ O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat arxivi, 336-f.

1868 yıllar) alakalı belgeleri içermektedir⁴. Bu fonlardaki belgelerde Türkistan bölgesinin sınırları, idari yapısı ve sakinleri hakkında bilgiler verilmektedir.

Türkistan Genel Valisi huzurundaki idari kurumun Fonu (1-f.) , Türkistan Genel Valisi huzurundaki diplomatik yetkililerin Fonu (2-f.), Rusya'nın Buharadaki siyasi ajansı Fonu (3-f.) gibi fonlarda toplanan malzemeler Rusya ile İran, Hiva ve Buhara Hanlıkları arasındaki diplomatik ilişkilerini yansıtmaktadır. Belgeler Türkistan Genel Valiliği ve başka özel idari bölgelerin yönetim yapısı, şehirlerin yönetimi ve şehirde yaşama Şartı'nın uygulanması, okul ve camilerin miktarı ve durumu ile ilgili bilgileri de içermektedir¹.

Türkistan Genel Valisi idaresi fonunda ve Türkistan genel valiliği gizli servisi fonunda, bölgesel yönetimler, nahiye yönetimleri ve adli makamların fonlarındaki belgeler Orta Asya halklarının ulusal kurtuluş hareketine yansıtmaktadır. Örneğin, 1885 yılında Ferganada: 1910 yılında Buharada, 1916 yılında tüm Türkistanda çarlık rejimine karşı isyan ve ayaklanmalarına ait belgeler bu fonlarda saklanmaktadır.

Rus işgalı altındaki Türkistandaki tarım, ticaret ve sanayi kuruluşları, tarım ve kamu malları yönetimi ve buralarda demiryollarının inşası durumuyla ilgili, sanayi, demiryolları, inşaat alanlarındaki gelişimi yansıtan belgeler de bu fonlardan yer almaktadır. Türkistanın kültür hayatı, kültür ve eğitim kurumları, bilimsel topluluk fonları ilgili alanlara ait belgeleri içermektedir.

Hiva Hani idaresi fonu (1874-1917 yılları kapsıyor) ve Buhara Emirliği Sadrazami (Kuşbegisi) fonunda (19. yüzyılın sonu-1920 y.) Orta Asya hanlıklarının siyasi ve ekonomik durumu, bu ülkelerdeki etnik ilişkiler, hanlıklarda yaşayan halklarının yaşamı ve kültürüne ait belgeler muhafaza edilmektedir.

Rusyadaki 1917 Şubat darbesinden sonra ta 1917 Ekim devrimine kadar ülkeyi yöneten Rusya Geçici hükümetinin Türkistan Komitesi ve işçi, asker ve köylü vekilleri Türkistan ülke Sovyeti fonlarında Orta Asyanın sovyetleştirilmesi ve buralarda komünist iktidarın kurulmasına ait belgeler saklanmaktadır².

Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkez İcra Komitesi, otonom cumhuriyetin Halk Komiserleri Sovyeti ve Halk Komiserlikleri fonlarında

---

⁴ O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat arxivi, 450-f.

¹ Bknz: O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat arxivi, 1-f., 2-f., 3-f.

² Bknz: O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat arxivi, 125-f., 126-f

bölgede Sovyet iktidarının yayılması, Türkistan Kurtuluş hareketi, iç savaş, Orta Asyada milli sınırların belirlenmesi ve Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin kurulmasıyla ilgili belgeler saklanmaktadır ve onlar 1920'li yılların buhran ve çatışmalarla dolu siyasi atmosferini yansıtmaktadır.

Özbekistan Merkezi Devlet arşivinin Buhara ve Harezmi Halk Cumhuriyeti fonlarında tutulmakta olduğu belgeler Ceditçiler tarafından kurulan ve tarihte ancak kısa bir süre bağımsızlığını koruyabilen (1920-1924 yılları arası) Buhara ve Harezmi Halk Cumhuriyetlerinin merkezi ve yerel yönetim kurumları ve kültür hayatı hususundaki belgeler muhafaza edilmektedir.

Özbekistan Merkezi Devlet arşivinde Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sovyetlerinin kurultayları, ÖZSSC Merkez İcra Komitesi ve Özbekistan SSC Halk Komiserleri Sovyeti ve başka Sovyet ve icra kurumlarının tarihini yansıtan belgeler fonu mevcut olup, onlar Sovyet döneminde Özbekistanda gerçekleşen siyasi, ekonomik ve sosyal süreçleri yansıtmaktadır.

1962 yılında kurulan Özbekistan Cumhuriyeti bilimsel, teknik ve tıbbi dokümantasyon arşivinde araştırma, tasarım, konstrüktörlük ofis belgeleri saklanır. Arşiv fonlarında farklı dönemlerde inşa edilen sanayi tesisleri, sulama tesisleri, idari ve sivil inşaatların projeleri, konstrüktörlük ve tıbbi bilimsel araştırma enstitülerinin belgeleri muhafaza edilmektedir¹.

Özbekistan Cumhuriyeti Film ve fotoğrafı belgeleri Merkez Devlet Arşivi, 1943 yılında kurulmuştur. Bu arşivdeki 1917 Ekim devrimi öncesi ve 1917 yılından sonraki döneme ilişkin fotoğraf ve kronik filmler Çarlık Rusyası yetkililerin yerel nüfus ile ilişkileri, yargı organlarının faaliyeti, Hiva Hanlığı ve Buhara Emirliğinin uluslararası ilişkileri, ülke müslümanların hayatı ve dini seremonileri yansıtır.

Bu arşivdeki Sovyet dönemine ilişkin 74 yıllık fotoğraf ve kronik filmlerinde Özbekistan hayatının 1 komünist rejim yıllarındaki çeşitli tarafları görüntülü şekilde yansıtılır. Film ve fotoğraflar devlet adamları, bilim, edebiyat ve sanat alanındaki meşhur şahısların konuşma ve demeçleri, savaş gazilerinin iç savaş ve İkinci Dünya savaşı anılarını ifade etmektedir. Bu arşivin fonlarında tanınmış sanatçıların eski şarkıları manyetik teyp kasetleri ve diskleri saklanır².

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Ilmiy-texnika va tibbiyot hujjatlari markaziy davlat arxivi - <http://ntmd.uz/milliy-arxiv-fondi> (Ekim2016)

² O'zbekiston Respublikasi Kinofotofono hujjatlar Markaziy davlat arxivi - http://cgakffd.uz/arxiv_fondi (Ekim, 2016)

Özbekistan Cumhurbaşkanı arşivi ve onun illerdeki bölümlerinin fonlarında eski Özbekistan Komünist partisi ve Komsomol örgütüyle alakalı belgelerin yanı sıra bağımsızlık döneminde Cumhurbaşkanı idaresi, onun bölgesel, il ve ilçe yetkilileri ofislerinin faaliyetlerine ait belgeler saklanır.

Vatandaşların kişisel arşivleri. Herbir kişinin hayatında yaşam ve iş faaliyetleriyle ilişkin belgeler ve başka özel eşyalar birikir ve onlar herhangi bir vatandaşın kişisel arşivini oluşturur. Bu tip arşivler vatandaşların kişisel mülkiyeti olsa bile onlarda devlet ve toplum tarihi için önemli belgelerin saklanması çok ve çok muhtemeldir. Bu nedenle, böyle kişisel arşivlerdeki önemli belge ve eşyalar incelendikten sonra ulusal arşivlerin fonuna alınacak, bu prosedür özel arşivlerdeki nadir ve kıymetli belge ve eşyaların güvenliğini sağlamak için de gereklidir. Kişisel arşivlerdeki böyle belge ve eşyalar sahibinin rızası ile ve arşiv ile sözleşme temelinde devlet arşivlerine, müzelere ve kütüphanelere aktarılır veya geçici olarak saklanır. Böyle durumlarda bu belgelerin özel mülkiyet hakkı mutlaka sağlanacaktır.

Sonuç. İnsanların ve toplumların geçmişi ile geleceği arasında sağlam ilişkiler kurulabilmesi, toplumun siyaset, ekonomi ve kültür gibi alanlardaki tecrübelerini geleceğe sağlıklı bir şekilde aktarılması kişilerin, toplumların ve milletlerin tarihinde çok mühim bir yer tutmaktadır. Bu açıdan arşivler, dünyadaki bütün ülkelerde olduğu gibi tarihi bin yıllara uzanan Özbekistan Cumhuriyeti için önemli bir mevzu teşkil etmektedir. Bağımsızlık yıllarında ülkede arşivleri oluşturma, yeniden yapılandırma ve geliştirme politikasının aralıksız bir şekilde sürdürülmesi ülkeyi yönetenlerin milli tarih ve arşivlere ne kadar önem verdiklerini açıkça göstermektedir.

Şimdilik Özbekistandaki arşivlerindeki 6 milyon belge ülkenin Milli Arşiv Fonunu teşkil etmektedir. Bunların 38 binden fazlasını bilimsel ve teknik dokümanlar, 16 bin tanesini kronik filmler, 402 bin tanesini fotoğraf belgeleri, 14 bin tanesini sesli kayıtlar oluşturmaktadır¹. Bu paha biçilmez tarihi mirası gelecek nesiller için sağ salim aktarılması nı temin etmek hem Özbekistan arşiv sisteminin elemanları ve hemde tüm vatandaşların kutsal görevidir.

---

¹ Bknz: O'zbekiston Respublikasi Ilmiy-texnika va tibbiyot hujjatlari markaziy davlat arxivi - <http://ntmd.uz/milliy-arxiv-fondi> (Ekim2016)

Kaynaklar ve Yayınlar

Arxivlar to'g'risida: O'zbekiston Respublikasining 1999 yil 15 aprel Qonuni // O'zbekistonning yangi qonunlari. 21-son. Toshkent, 1999.

Farg'ona viloyati davlat arxivi, 121-f.

Gökbilgin, Tayyib (1939). Arşiv Meseleleri, TC Maarif Vekilliği, İstanbul.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat arxivi, 1-f., 2-f., 3-f.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat arxivi, 125-f., 126-f

O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat arxivi, 336-f.,

O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat arxivi,450-f.

O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Arxiv ishi haqida. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2010 y., 24-25-son, 192-modda - http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=1645540&query (Ekim, 2016)

O'zbekiston Respublikasi Ilmiy-texnika va tibbiyot hujjatlari markaziy davlat arxivi - <http://ntmd.uz/milliy-arxiv-fondi> (Ekim, 2016)

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi «O'zarxiv» agentligi- <http://archive.uz/uz/section/32> (Ekim, 2016)

O'zbekiston Respublikasi Kinofotofono hujjatlar Markaziy davlat arxivi - http://cgakffd.uz/arxiv_fondi (Ekim, 2016)

Farg'ona viloyati davlat arxivi >archive.uz/ru/organization/index?Organization_page=1706&Organization_sort=id (18.10.2016)